

Saksalainen idealismi ja ympäristöfilosofia

PIRKKO K. HOLMBERG

Kuten australialainen ympäristöfilosofi ja ekofeministi Val Plumwood (2002) on esittänyt, nykyinen ympäristökriisi on samalla ja ennen kaikkea järjen kriisi. Sen taustalla on vahingollinen, monologinen käsitys järjestä, joka ei ota ihmisen ulkopuolista maailmaa huomioon ja samalla ylikorostaa laskennallisia asioita kuten tehokasta markkinataloutta. Plumwoodin mukaan järki samaistetaan tällöin asioihin, joilla ei ole lopulta järjen tai järkevyyden kanssa mitään tekemistä: jatkuvan kasvun tavoittelu ja kulutuksen lisääminen rinnastuu länsimaisen rationaalisuuden kanssa, vaikka samaan aikaan on jo kauan ollut selvää, että juuri tämä järkevä toiminta johtaa maapallon kantokyvyn ylittymiseen.

On helppo huomata jatkumo valistusajan mekanistisen järki- ja luontokäsityksen kanssa, jonka varhaisia kriitikoita saksalaiset idealistit ja romantikot olivat. Teollistumisen alkuaan ympäristöongelmat alkoivat näkyä jo 1700-luvun lopulla, ja niin kutsutun antroposeenin, geologiseen luonnonvoimaan verrattavan ihmisen vaikutuksen luonnonympäristöihin, on eräissä tulkinnoissa ehdotettu alkavan vuodesta 1800, eli nimenomaan saksalaisen idealismin ja romantiikan aktiivisimmasta ajasta (Fischer & Nassar 2015, 3). Tätä taustaa vasten järjen historian puuttuvien tai vajavaisesti tunnettujen lukujen valmiiksi kirjoittamisen tarkeys piirtyy selkeänä esiin.

Saksalainen idealismi tarkoittaa monille luultavasti ennen kaikkea Immanuel Kantin transsendentaalifilosofiasta alkusysäyksensä saanutta mielen subjektiivisten rakenteiden kartoitusta, joka huipentui Fichten, Schellingin ja Hegelin tuotannossa. Viime aikoina myös saksalainen idealistinen luonnonfilosofia on kuitenkin alkanut päästä eroon irrationaalisen spekulatiivisesta maineestaan, ja sen ajankohtaisuus suhteessa nykyisen ympäristökeskustelun kysymyksenasetteluihin on alettu tunnustaa.

Karl Ameriksin mukaan saksalainen idealismi täyttää aukon, joka on syntynyt modernin tieteen nousun ja filosofialle perinteisesti asetettujen vaatimusten välille. Sen vaatimuksena on filosofian kaikenkattavuus, autonomia ja ykseys: filosofian on vastattava kaikkiin perusintresseihimme, perustavimpiin kysymyksiimme. (Ameriks 2000, 4.) Luonnonfilosofian tehtävä tässä kokonaisuudessa ei ole sen vähempää kuin ihmisen ja inhimillisen tietoisuuden ulkopuolisen maailman paikan määrittäminen filosofian systeemissä.

Tämän teemanumeron yhtenä tarkoituksena on esitellä saksalaisen idealismin ja romantiikan tutkimuksen viimeaikaisia kehityskulkuja, jotka ovat suomenkielisessä keskustelussa jääneet varsin vähälle huomiolle. Teemanumeron laatimiseen kannusti lisäksi vakaumus siitä, että idealistisen luonnonfilosofian esittämät kysymykset ovat edelleen ajankohtaisia, ja niillä on merkittävä

annettavaa nykyiseen ympäristöfilosofiseen keskusteluun. Muiden muassa filosofian ja kulttuurin ihmiskeskeisyyden ylittäminen sekä luonnon käsitteen kärsimä inflaatio ovat olleet ympäristöfilosofian keskeisiä puheenaiheita.

On kuitenkin hyvä huomata, että esimerkiksi Timothy Mortonin (2007) kritiikki romantiikan todellisuudesta vieraantunutta luonnon käsitettä kohtaan kohdistuu itse asiassa amerikkalaiseen transsendentalismiin, jossa ihannoitiin rajatonta, villiä luontoa ja erämaata. Saksalaisessa romantiikassa sen sijaan oltiin kiinnostuneita luonnon ja kulttuurin monisyydestä suhteesta ja arvostettiin luonnon tarkkaa havainnointia ja empiriaa. (Nassar 2014, 298.) Myös ihmiskeskeiseen maailmankuvaan alkoi tulla ensimmäisiä säröjä nimenomaan saksalaisen idealismin ja romantiikan myötä, vaikka niitä onkin syytetty antroposentrismin pahimmiksi linnakkeiksi.

Saksalaisen idealismin luonnonfilosofiasta puhuttaessa F. W. J. Schellingiä (1775–1854) on mahdotonta ohittaa, ja häntä käsitelläänkin numeron kaikissa artikkeleissa. Olli Pitkänen tuo artikkelissaan esiin Schellingin ajattelun luovuuden ja taipumuksen yhdistää erilaisia, jopa toisilleen vastakkaisia elementtejä. Kuten Pitkänen esittää, Schellingiltä voisi ammentaa resursseja yhdistää nykyaikaisen luonnonfilosofian vastakkaisten koulukuntien vahvuuksia sekä korkeamman abstraktiotason teoriassa että yhteiskunnallisissa sovelluksissa. Hän esittää myös Schellingiin suuresti vaikuttaneen esoteerisen ajattelun eräänä lähteenä, josta voisi ammentaa aineksia nykyaikaisen uudistamiseen. Pitkänen lainaa Sean McGrathia, jonka mukaan modernin ajan alkupisteeseen sijoittuvasta renessanssihermetismistä olisi voinut kehittyä vaihtoehtoinen moderniteetti, joka ei perustu mekanistiselle paradigmatte luonnosta. Jälkiä tällaisesta vaihtoehtoisesta paradigmatte onkin löydettävissä, mutta ne ovat paljon hennompiä kuin hegemonisiksi jääneet mekanistinen ja positivistinen ajattelutapa.

Alonzo Heinon mukaan nykyisen Schelling-*renessanssin* eräs syy on se, että Schelling puolusti käsitystä luonnosta itsenäisenä ja elävänä sellaista käsitystä vastaan, jossa luonto nähdään

ainoastaan ihmisen muokkaamana ja hänen tarpeidensa täyttämistä varten. Heino keskittyy artikkelissaan eläinfilosofiassakin vähemmälle huomiolle jääneeseen kysymykseen muunlaisten eläinten taidoista ja suhteista ympäristöönsä. Hänen käsittelyssään on ensiksi etologian uranuurtaja Hermann Samuel Reimarus, joka lanseerasi taideviettien käsitteen. Tämän jälkeen Heino käy läpi J. G. Herderin ja Schellingin ajatuksia eläinten ja ihmisten taidoista. Herderille eläinten osaaminen on äärimmäisen erikoistunutta, kun taas ihminen on eräänlainen yleisosaaja. Herääkin kysymys, onko ihmisen mahdollista rajoittaa tätä tiedoiltaan ja elinpiiriltään laajenevaa taipumustaan ympäristön kantokyvyn mukaiseksi? Ajan filosofeja yhdisti vakuumus sulkea eläimet ulos järjellisyiden piiristä erotukseksi ihmisistä, mutta lopussa Heino ottaa esiin Franz von Baaderin huomion, että tehdesään pahaa ihminen itse asiassa vajoaa eläinten alapuolelle. Näin salaisuus ihmisen saavuttamaan sopusointuun luonnon kanssa saattaisikin itse asiassa piillä siinä, että hän toteuttaisi eläimellistä luontoaan.

Omassa artikkelissani käsittelen J. W. von Goethen (1749–1832) merkittävää vaikutusta Schellingin ja Hegelin filosofiseen kehitykseen, jota varsinkin Eckart Förster ja Dalia Nassar ovat nostaneet esiin viimeaikaisessa tuotannossaan. Goethe oli merkittävä vallankäyttäjät Weimari-Jenan seudulla, joka oli saksalaisen idealismin ja varhaisromantiikan maantieteellinen kehto. Näkisinkin Goethen olleen salainen ainesosa tuolloin ilmauksensa saaneen ”vaihtoehtoisen paradigmatte” ytimessä. Goethe vaikutti ennen kaikkea luonnontieteellisen tutkimusmetodin välityksellä, joka on jäänyt syrjään luonnontieteen valtavirrasta, mutta jonka radikaali havaintolähtöisyys ja suuntautuminen arkkityyppeihin tai alkuiltähtöihin on elänyt yhtenä mannermaisten ihmistieteiden pohjavireenä näihin päiviin asti.

Artikkelini loppupuolella käsittelen Goethen aikakauden kysymysten, kuten luonnon autonomian ja tarkoituksenmukaisuuden nousemista uudelleen esiin mm. biologiassa ja humanistisessa ympäristötutkimuksessa. Goethe pyrki

luonnontutkimuksessaan intuitiivisen tiedon muodostamiseen, jossa ei jätetä havainnon aluetta ja korostetaan havaitsevan subjektin merkitystä. Goethen metodi on tärkeä historiallinen viitepiste nykyisessä ympäristöfilosofiassa usein esitettyyn kritiikkiin modernin luonnontieteen objektivoivaa ja välineellistävää luontokäsitystä kohtaan. Tästä kritiikistään huolimatta ympäristöfilosofia kuitenkin harvoin irtautuu positivistisista, mekanistisista ja teknisistä tieteen taustaoletuksista niiden filosofisesta vanhentuneisuudesta huolimatta.

Harvoin myöskään tunnustetaan, että uusien käsitekehikoiden sijaan tarpeen on kokonaan uudenlainen tietämisen tapa, tai jos näin tehdäänkin, harvoin tiedostetaan vaihtoehtoisten tietämistapojen koko rikas historia. Toivomme tämän teemanumeron toimivan pienenä apuvälineenä siihen. ■

KIRJALLISUUS

- Ameriks, Karl (2000) "Introduction: Interpreting German Idealism". Teoksessa Karl Ameriks (toim.) *The Cambridge Companion to German Idealism*. Cambridge University Press, Cambridge, 3–11.
- Fischer, Luke & Nassar, Dalia (2015) "Introduction: Goethe and Environmentalism". *Goethe Yearbook* 22, 3–22.
- Morton, Timothy (2007) *Ecology without Nature: Rethinking Environmental Aesthetics*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Nassar, Dalia (2014) "Romantic Empiricism after the 'End of Nature': Contributions to Environmental Philosophy". Teoksessa Dalia Nassar (toim.) *The Relevance of Romanticism. Essays on German Romantic Philosophy*. Oxford University Press, New York, 296–313.
- Plumwood, Val (2002) *Environmental Culture. The Ecological Crisis of Reason*. Routledge, London.